

SIGMUND FREUD A ÚHOŘI Z TERSTU

Kolik toho vlastně člověk může o úhořích vědět? Nebo o lidech? Občas se ukáže, jak moc spolu ty dvě otázky souvisí.

Sigmundu Freudovi bylo devatenáct, když v roce 1876 zvedl rukavici, kterou mu Aristoteles hodil o více než dva tisíce let dříve a kterou od té doby marně sebralo a zase zahodilo tolik jiných. To on se rozhodne vyřešit jednu ze zbývajících velkých záhad přírodních věd tím, že objeví úhoří varlata.

Sigmund Freud se narodil v roce 1856 ve městě Freiberg in Mähren, které se dnes jmenuje Příbor. Leží na Moravě, ale když byly Sigmundovi tři, rodina se přestěhovala do Vídně. Už jako malý ve škole vynikal, zajímal se o literaturu a měl mimořádné nadání na jazyky. V sedmnácti nastoupil na vídeňskou univerzitu, kde studoval medicínu, ale i filozofii a fyziologii a u věhlasného profesora Carla Clause také zoologii.

Carl Claus se specializoval na mořskou zoologii, byl otevřený darwinista a odborník především na koryšce, přirozeně ho však, stejně jako všechny v jeho oboru, fascinovali úhoři. Už dříve zkoumal hermafroditu, mezi něž se stále ještě běžně řadil i úhoř, a kromě kariéry profesora ve Vídni působil i jako ředitel mořské výzkumné stanice v Terstu.

V první polovině devatenáctého století ležela úhoří otázka u ledu. Od chvíle, kdy Carlo Mondini v roce 1777 objevil a patřičně popsal rozmnožovací soustavu úhořích sameček, bylo zjevně jen otázkou času, než někdo najde a identifikuje i orgány samců. S nimi bude moct lidstvo považovat mnohaletou záhadu úhořího rozmnožování konečně za vyřešenou.

Pro začátek je však třeba říct, že mnozí Mondinimu nevěřili. Ke skeptikům se řadil i italský přírodovědec Lazzaro Spallanzani, který se zanedlouho zapíše do historie tím, že jednou provždy zatočí s teorií samozplození. Spallanzani se sám vydal do Comacchia, aby prozkoumal Mondiniho objev a vyvrátil ho jako nepravděpodobný. Jistou roli pochopitelně hrála i prestiž. Tolik předních vědců se tak dlouho snažilo vysvětlit a popsat pohlaví úhořů a jejich rozmnožování. Proč se to nikomu jinému nepovedlo? Jeden jediný, osamocený exemplář s rozmnožovacími orgány a jikrami po všech těch letech. Proč se jich nenašlo víc? Ne, Mondiniho úhoř se zdál příliš

unikátní. Nepůsobil věrohodně. A někdy lidem nejde ani tak o to, co je skutečně věrohodné, jako o to, čemu věřit chtějí. Ve vědeckém světě zkrátka a dobře mnozí odmítali v Mondiniho úhoře uvěřit.

V Německu se v určité době stala z pátrání po pohlaví úhořů lidová zábava. Byla vypsána odměna padesát marek pro toho, kdo najde úhoře s jikrami. Informovaly o tom deníky po celé zemi. Úhoři se měli posílat profesorovi Rudolfu Virchowovi, ten je následně podrobně prozkoumá, přičemž náklady na dopravu se uvolil hradit německý rybářský úřad. Poprask a štědrá nabídka způsobily, že se úhoři balili ve velkém a házeli se rovnou do poštovních schránek. Stovky úhořů ze všech koutů Německa, napůl sněžení úhoři, části úhořů, tlející úhoři, úhoři plní plazících se malých parazitů. Balíky se valily v takovém množství, až to rybářský úřad málem zruinovalo. Žádný pohlavně dospělý úhoř s jikrami se nicméně nenašel.

Teprve v roce 1824 se podařilo německému profesorovi anatomie Martinovi Rathkemu nezávisle na Carlu Mondinim najít a adekvátně popsat samici úhoře s reprodukčními orgány. Tentýž Rathke v roce 1850 objevil úhoře s plně vyvinutými vajíčky v břiše. Ukázalo se, že Mondini měl nejspíš celou dobu pravdu, jeho popis rozmnožovacích orgánů se s Rathkeho objevem shodoval, vajíčka byla jen výrazně menší, protože se jednalo o dřívější stadium.

S vyřešenou jednou stranou biologické rovnice mohl naplno propuknout skutečný hon za tou druhou: tajemnými varlaty. Zpočátku se však nedařilo. Mnoho vědců stále raději věřilo teorii o dvojpohlavnosti úhořů. Tuková tkáň, která se našla vedle rozmnožovacího orgánu pohlavně vyspělých samic úhoře, byly podle nich samozřejmě mužské orgány. Jak by se jinak dalo vysvětlit, že se odpovědi na záhadnou otázku dařilo unikat úsilí badatelů tak dlouho?

Spousta lidí mimo vědecký svět pochopitelně dál raději věřila starším a poněkud divočejším teoriím. Roku 1862 publikoval amatérský vědec David Cairncross knihu s názvem *The Origin of the Silver Eel* (Původ stříbrného úhoře), kde oživil starý názor rybáře ze Sardinie, podle nějž je prvním úhořovým stadiem ve skutečnosti brouk, přičemž tato jeho hmyzí minulost zároveň vysvětluje, proč se úhoř může zřejmě pohybovat stejně dobře po souši jako ve vodě.

Teprve téměř sto let po nálezů Carla Mondiniho, v roce 1874, oznámil polský zoolog Szymon Syrski, že se svým spolupracovníkem z přírodovědného muzea v Terstu objevili cosi, co by mohlo být pohlavně dospělým úhořem mužského pohlaví. V jeho nitru našli malý laločnatý orgán, který se lišil od Mondiniho i Rathkeho popisu. Mohlo se klidně jednat o všemi hledaná varlata. Syrski ovšem nedokázal orgán uspokojivě popsat, ani

prokázat, že by produkoval spermie, nic tedy nebylo jisté. Vědecká obec požadovala další bádání.

Proto se v březnu roku 1876 Carl Claus rozhodl vyslat mladého studenta z vídeňské univerzity na výzkumnou stanici v Terstu. A tak se devatenáctiletý Sigmund Freud najednou ocitl v jednoduché laboratoři u Středozevního moře, s nožem v jedné a mrtvým úhořem v druhé ruce.

Devatenáctiletý Sigmund Freud byl mladík s jasnými, velkolepými plány. Rok předtím navštívil Manchester a zamiloval si ho, dokonce i tamní déšť a podnebí. Horečně toužil po dalším cestování a především dychtil po praktické vědecké práci, chtěl jí věnovat víc času, naučit se víc o všem, objevovat, popisovat, porozumět. Zbožňoval práci v laboratoři. Při pohledu do mikroskopu viděl pravdu, tady neexistoval žádný prostor pro předsudky ani pověry. Veškeré lidské vědění se rodilo v laboratoři. Maloval si budoucnost ve službách vědy, možná v Anglii, možná někde docela jinde. Vážně uvažoval o tom, že zasvětit svůj život přírodním vědám, biologii nebo fyziologii, praktickému a konkrétnímu. Na rodinném portrétu z roku 1876 stojí uprostřed s rukou na židli, na níž sedí jeho matka Amalia, coby nejvyšší ze všech sourozenců, v třídlínm

obleku, s pěšinkou a černými, perfektně zastřiženými vousy. Dívá se přímo do objektivu, pohled má zcela upřený, jako by mu nic na světě nebylo neznámé.

Právě tento devatenáctiletý mladík přijel na jaře 1876 do Terstu, s ambicí rozluštit úhoří záhadu a zanechat otisk v dějinách přírodních věd. Terst, v samém severním koutku Jaderského moře, patřil v té době k Rakousku-Uhersku a byl důležitou námořní základnou a přístavem. Po dokončení Suezského průplavu v roce 1867 se navíc stal bránou do Orientu. V terstském přístavu se vykládala káva, rýže a koření. Mířily sem lodě, které plachtily kolem celého světa, tady se potkávali lidé z celé Evropy: Italové, Rakušané, Slovinci, Němci i Řekové. Už za časů římské říše byl Terst společenským centrem, poutním místem, bodem, ve kterém se střetávaly všechny možné jazyky a kultury. Ve srovnání s Příborem nebo Vídní dělalo toto město jistě dojem, působilo mnohovrstevnatě a neuchopitelně.

Co tedy mladý Sigmund Freud v Terstu našel? O tom toho víme celkem dost, protože své zážitky popsal v několika dopisech příteli z dětství Eduardu Silbersteinovi. Psal španělsky, se Silbersteinem se totiž spřátelil na hodinách španělštiny, a vyprávěl o městu, tamních restauracích, obchodech a obyvatelích. Sem tam použil podivné slůvko, možná proto, že psal cizí řečí, spíš však šlo o jakýsi tajný jazyk mezi přáteli.

V prvním krátkém dopise z 28. března Freud píše, že Terst je velmi krásné město a že „las bestias son muy bellas bestias“, tedy že *bestias* jsou tu nesmírně půvabné. Těmi *bestias* nemíní zvířata, ale dívky. Právě ty ho první dny v Terstu fascinovaly nejvíce. V dopisech píše, jak ho hned první den ve městě udeřilo do očí, že každá druhá žena, kterou potká, vypadá jako „bohyně“. Do detailů popisuje jejich vzhled i tělesné přednosti, jak jsou vysoké a štíhlé, s dlouhými nosy a tmavým obočím, že jsou bledší, než by čekal, mají nádherné účesy a některé si nechávají přes jedno oko viset pramínek jako jakousi dráždivou návnadu. Navštěvuje sousední město Muggia, kde mu prý ženy připadají nezvykle plodné, protože je tu každá druhá těhotná, a porodní báby tu tedy asi mají dost práce i slušný příjem. Ironicky spekuluje, zda místní ženy neovlivňuje „mořská fauna“ a zda „nosí plody po celý rok“, nebo zda se rozmnožují jen v určitém období a všechny najednou. „Tuto otázku nechť zodpovědí budoucí biologové.“

Pozoruje a popisuje tyto ženy takřka jako vědec, zároveň jsou mu cizí, jako příslušnice jiného druhu. Žádnou intimní známost si Freud patrně v Terstu nenašel a poměrně brzy se změnil i jeho rozpoložení a pohled na město. Pustí se do vypisování z frustrace, kterou mu situace působí. Kterou mu působí ženy, jež ho vábí a přitahují, mladé i ty starší, ale jejichž chování

ho mate. Zmiňuje, že se příliš malují. Píše, jak sedávají v oknech domů, vyhlížejí ven, smějí se na muže a vyhledávají jejich pohled, a lehce ironicky žehrá, že se jich musí kvůli své práci stranit.

Zničehonic napíše, že všechny ženy v Terstu jsou „brutta, brutta“, ošklivé jako noc. Jako by ho rmoutilo, že jeho city nejdou dohromady s chladně a systematicky zkoumajícím vědcem, jak sám sebe viděl. „Jelikož není povoleno pitvat člověka, nemám s nimi co do činění,“ napíše po poznámce, že šminky používají ve městě dokonce i mladé dívky.

Snad aby se Freud obrnil před rozptylujícím sexuální-
ním zmatením, soustředí se raději na práci. V laboratoři má vlastní místnost, jen co by kamenem dohodil od pobřeží Jadranu. „Nacházím se pět vteřin od poslední jaderské vlny,“ píše Silbersteinovi a vzápětí se pouští do podrobného líčení své pracovny: „Místnost má poněkud zvláštní uspořádání. Jediné okno, u nějž stojí můj stůl se spoustou zásuvek a velkým nástavcem, druhý stůl na knihy a různé pomůcky, tři židle a pár polic, na nich asi dvacet zkumavek. V neposlední řadě tu jsou rozměrné dveře, díky nimž se dostaneš z místnosti pryč. Na levé straně stolu, v rohu, stojí mikroskop, v pravém rohu leží ryba, uprostřed vedle archu papíru čtyři pera (mé kresby jsou proto karikaturami, ne však bezcennými) a před nimi se povaluje několik skleněných nádob, rendlíků,

misek a díže s mořskou vodou a v ní drobní živočichové nebo kousky větších. Mezi tím stojí nebo leží zkumavky, nástroje, jehly, podložní skla i krycí sklíčka do mikroskopu, abych si při práci neměl ani kam položit ruku. Sedím u tohoto stolu od osmi do dvanácti a od jedné do šesti, pracuji velmi pilně.“

Každé ráno se setkává s rybáři, kteří se vrací do přístavu s denním úlovkem, s koši plnými tučných úhořů z Jadranu, poté se vydává do laboratoře a pouští se do práce. Silbersteinovi vysvětluje, v čem jeho úkol spočívá, a přikládá jednoduché poznámky: „Znáš přece úhoře. Lidé dlouho věděli jen o samičkách těchto tvorů, ani Aristoteles netušil, kde se samečci berou, a tvrdil proto, že úhoř vzniká z jílu. Ve středověku, a dokonce i v moderních dobách, se na úhoře mužského pohlaví pořádal hon. V zoologii, kde nám schází jakékoli rodné listy a kde to spolu živočichové dělají – zcela podle Panethova ideálu –, aniž by je předtím někdo prozkoumal, neumíme určit samce a samici, pokud tvor postrádá rozdílné vnější pohlavní znaky. To, že u nich mezi pohlavími existuje rozdíl, se musí nejprve dokázat, a to může jedině odborník na anatomii (protože úhoř si nevede žádný deník, z něhož by se dalo o jeho pohlaví cokoli vyvodit), ten je pitvá a buď objeví varlata, nebo vaječníky. [...] Zrovna nedávno se jeden zoolog v Terstu dušoval, že našel varlata, a tím pádem objevil úhořího samce, ovšem protože

patrně ani netuší, co je to mikroskop, nepodařilo se mu porýdit jejich přesný popis.“

Den za dnem sedí Sigmund Freud u svého stolu v laboratoři, rozřezává úhoře a hledá, dívá se do mikroskopu a poznamenává si, pátrá po odpovědi. V mikroskopu se přece musí vyjevit pravda, na to věda přísahá, a pokud se člověk nemůže spolehnout ani na to, co mu potom zbývá, čemu jinému by vůbec mohl věřit?

Žádná varlata se však ne a ne ukázat a Freuda to čím dál víc frustruje. Každý večer v půl sedmé se vydá na procházku Terstem a jeho úzkými uličkami, kolem obchůdků a zahrádek restaurací, k moři, kde zapadající slunce mění hladinu vody v zrcadlo a skryje veškerý život tam dole, slyší, jak si přístavní dělníci povídají německy, slovinsky a italsky, cítí vůni koření a kávy, sleduje, jak prodejci ryb balí poslední kusy z dnešního úlovku, pozoruje ženy, jak si to s nalíčenýma očima šinou k hospůdkám na náměstí. To všechno vidí... a myslí na úhoře.

„Mám od té bílé a rudé krve mořských živočichů flekaté ruce, před očima jedině třpytivé mrtvé tkáně, které se mi neustále vracejí ve snech, a myslet dokážu pouze na důležité otázky, na ty, které souvisejí s varlaty a vaječníky – univerzální a zásadní otázky.“

Téměř celý měsíc pobýval Freud v jednoduché laboratoři, pohlčený jednotvárnou a neplodnou prací, až si nakonec musel přiznat neúspěch. Nenašel to, kvůli

čemu přijel: samčí pohlavní orgány úhoře a odpověď na úhoří otázku. „Mučil jsem sebe i úhoře bláhovou snahou objevit samce, ale u žádného z exemplářů, které jsem rozřízl, nebylo pohlaví patrné.“

Jednalo se o první skutečný vědecký úkol mladého Sigmunda Freuda, takový si tedy zvolil osud. Několik týdnů stál u svého stolu, cílevědomě kuchal úhoře a hrabal se v jejich studených, bezvládných tělech v honbě za rozmnožovacími orgány. Dlouhé dny, zapáchající rybinou, umazaný lepkavým úhořím slizem. Aniž našel jediné varlátko. Freud prozkoumal na čtyři sta úhořů a žádný z nich nebyl prokazatelně mužského pohlaví. Věděl přesně, kde má v úhořím těle pátrat, dokázal i popsat, jak by různé orgány měly vypadat, přesto se mu nikdy nepodařilo najít, co hledal.

V jednom dopise Eduardu Silbersteinovi nakreslil úhoře proplouvajícího textem. Vypadá to, jako by měl na rtech opovržlivý úsměv. V tomtéž dopise nazývá úhoře stejným slovem, jakým dříve označil jiného, pro něj stejně záhadného tvora: „las bestias“.

Co tedy Sigmund Freud v Terstu vlastně objevil? Pokud nic jiného, pak možná poznání, jak hluboko pod